

I. ČÁST

Doc. JUDr. JANA SLUNÉČKOVÁ, CSc.

TEORETICKÉ POZNÁMKY K PRÁVNÍMU VĚDOMÍ

ÚVOD

Problematika regulace společenských vztahů nabývá s rozvojem socialistické společnosti nebyvalého významu. Moderní socialistická společnost nemůže být společností jinou, než společností vědomě řízenou a regulovanou k dosažení stanovených cílů. Cílů, které si stanovíme, lze dosáhnout jedině činností, jednáním, aktivitou lidí. Proto činnost lidí v socialismu musí být činností usměrňovanou k dosažení sociálně třídních společenských záměrů.

Je nepochybné, že ve volbě cílů, postojů, jednání lidí, v jejich pocitu spravedlnosti, nespravedlnosti, dobra a zla hraje výraznou roli jejich vědomí. Píši-li o vědomí, na což upozorňuji, přistupuji k němu ze dvou hledisek: a) z hlediska vědomí jedince; b) z hlediska vědomí skupiny, společnosti. Vědomí jedince je určitým komplexem, v němž zvláštní roli hraje světový názor. Není zřejmě tvořeno jednotlivými formami, jako je vědomí právní, morální, politické apod. Spíše lze usuzovat tak, že vědomí jedince se projevuje v určitých směrech, z určitých aspektů; potom v projevech vědomí jedince nalézáme aspekty právní, morální, politické atd. Pokud o vědomí jedince uvažujeme z hlediska forem vědomí, jde spíše o dělení, vyplývající z potřeby našeho zkoumání. Ve vědomí skupin či ve vědomí společnosti, i když i v tomto vědomí hraje podstatnou roli světový názor, sledujeme již výraznější či zcela výrazné jednotlivé formy vědomí. V každém případě se však jednotlivé formy vědomí ovlivňují, propojují se, prolínají, jedna forma poskytuje pomoc druhé atd.

Nutnost cílené regulace společenských vztahů v socialismu nás vede i k nutnosti formovat společenské vědomí, skupinové vědomí a i vědomí jednotlivců. Je tomu tak proto, že vědomí jako celek a ve svých jednotlivých formách má výrazný normativní aspekt. Lidé, kteří vstupují do společenských vztahů se záměrem dosáhnout stanovených cílů, uspokojit své potřeby, jednají v těchto vztazích podle svých vlastních představ, podle pravidel chování, jež jsou jim vlastní. Jedině tehdy, když se tato pravidla chování rozcházejí s normami práva, a pokud je vztah právně regulován, jsou lidé donuceni chovat se podle právních norem. Přitom však ve většině případů lze konstatovat, že jedinci se podle práva chovají i tehdy, když je neznají.

O regulaci společenských vztahů se zajímáme především proto tak intenzivně, že si stále více uvědomujeme, že vztahy, v nichž žijeme, do nichž vstupujeme, nemohou být v moderní společnosti jiné než zprostředkované. Pokud pak uvažujeme o cíleném vývoji socialistické společnosti, máme zájem na tom, aby pravidla chování, podle nichž se lidé řídí při vstupu do společenských vztahů, při volbě metod, jimiž cíle budou sledovat, při volbě cílů atd., byla jednotná. Ke sjednocení chování lidí, mimo jiné, slouží právo se svou sjednocující úlohou a se svou výchovnou funkcí, jež ve společnosti zastává.

Je nesporné, že vědomí jedinců, skupin, vědomí společnosti značnou měrou ovlivňují hodnoty, jež jedinec, skupina či společnost preferuje, ochraňuje, eventuálně, k nimž směřuje. Hodnotový systém jedince, skupiny, společnosti, hodnotová orientace je důležitým činitelem, působícím při regulaci společenských vztahů. Je vlastní všem formám vědomí i všem normativním systémům, s nimiž se ve společnosti setkáváme. A opět lze konstatovat, že hodnotová orientace vyvěrá ze světového názoru, přechází do vědomí morálního a odtud různými mechanismy do ostatních forem vědomí.

Formovat socialistické právní vědomí znamená i uvědomit si, jak se liší jednotlivé kategorie užívané právem a užívané dalšími společenskými vědami. Uvědomit si, jakým mechanismem jednotlivé kategorie do práva vstupují a jak se přeměňují v kategorie právní. Chceme-li vést jedince a kolektivy k respektování práva jako společenské hodnoty, měli bychom je vést k pochopení, že právo je nástrojem nejenom společenské regulace, nejenom prosazení zájmu panující třídy ve společnosti, ale zároveň i nástrojem ochrany garantovaných subjektivních oprávnění jedince a kolektivů. A domnívám se, že vyjádření společenských hodnot a kategorií právem je lidem bližší, pochopitelnější, než např. filozofické či politicko-ekonomické vyjádření společenských hodnot a kategorií.

Pro formování právního vědomí je nezbytné dořešit i problematiku kategorií objektivní a subjektivní. Schematičnost v nazírání na tyto kategorie nás vede i k určité schematičnosti při tvorbě plánů právní výchovy a propagandy.

To jsou otázky, které je, podle mého názoru, potřebné řešit, a to jsou otázky, které mne zaujaly. V současném období, kdy usilujeme o další rozkvět naší socialistické společnosti, nabývají totiž zvláštní závažnosti a důležitosti. Fakt závažnosti a důležitosti uvedené problematiky mne také vedl k napsání předložené práce.

1. KAPITOLA

HODNOTY A HODNOCENÍ

Ve své předchozí práci, věnované právnímu vědomí, jsem upozornila na skutečnost, že definice právního vědomí, podávané autory, kteří se právnímu vědomí věnují, se liší. Upozornila jsem i na to, že mají jedno společné, vždy je v nich obsaženo, že právní vědomí je vyjádřením vztahu subjektu k právu a dále i to, že právní vědomí obsahuje jak emotivní, tak i volní prvky.¹⁾ Uvedla jsem, že z této skutečnosti jsme vycházeli, když jsme pro potřebu empirických výzkumů právního vědomí vypracovali tuto pracovní definici právního vědomí: „Právním vědomím rozumíme

a) informovanost o zákonných ustanoveních a právních sankcích. Racionální znalost práva,

b) pochopení právních norem, tj. racionální znalost *smyslu* právních norem, *podstaty* právních norem,

c) postoj k právním normám a sankcím. To je *emocionální* kladný či záporný vztah jednotlivce či skupiny k právním normám odvislý od vztahu motivačních hodnot sociálního subjektu k hodnotám, jež ochraňuje socialistické právo. Postoj vyjadřuje míru *identifikace* sociálního subjektu s právní normou, míru *interiorizace* právní normy. *Právní cítění*,

d) vědomí odpovědnosti za právní či protiprávní jednání vůči socialistickému státu.“²⁾

Z této pracovní definice právního vědomí je zřejmé, že právní vědomí jedince, skupiny či společnosti je i odvislé od vztahu motivačních hodnot sociálního subjektu k hodnotám, jež ochraňuje socialistické právo. Uvedená skutečnost podmiňuje náš zájem o problematiku hodnotové orientace jedince, skupiny, společnosti, o problematiku systému hodnot a její škály.

Zájem o problematiku hodnot a hodnocení není vlastní pouze socialistické společenské vědě. Zajímala generace lidí, žijící dávno před námi.

¹⁾ Viz J. Slunéčková: *Právní vědomí (Vybrané problémy)*, AUC, Praha 1985, str. 30.

²⁾ Citovaná práce, str. 31.

Ve starověku se hodnotami zabýval zvláštní směr antické filozofie nazývaný timologií (timétikou). Středověk spojil chápání hodnot téměř výlučně s náboženským chápáním světa. Teistické pojetí prosazovalo tezi o božském základu veškerých hodnotových vztahů. Z filozofů novověku se zabývali zkoumáním hodnot zvláště I. Kant a D. Hume. Ve druhé polovině minulého století vzniká v buržoazní společnosti učení o hodnotách, věda o hodnotách a hodnocení — axiologie (z řeckého aksiá — hodnota a logos — slovo, věda). Teorií hodnot a hodnocení — axiologií — se zabýval zvláště německý filozof H. Lotze, který svou idealistickou metafyzikou, předpokládající zvláštní svět hodnot, jenž existuje vedle a nad říší přírody, vytvořil první filozofii hodnot. Teorií hodnot a hodnocení se zabývá i soudobá buržoazní filozofie. V různých axiologických směrech nalézáme objektivně idealistické teorie (novotomismus, intuitivismus, fenomenologická škola), teorie subjektivně idealistické (například emotivismus, logický pozitivismus) a teorie naturalistické (např. kosmická teleologie, teorie zájmu apod.). Všechny tyto teorie spojují obsah učení o hodnotách s obsahem etických východisek, jež jsou jim vlastní.

Současná socialistická společenská věda dospívá k závěru, že hodnoty, jež člověk uznává, k nimž směřuje, jsou základními determinantami jeho chování. Hodnotová orientace jedince se realizuje v celém systému jeho jednání, v jeho životním způsobu, v jeho snahách a hodnotících soudech. A zároveň podmiňuje tvorbu hodnotících soudů či hodnocení chování, činů, postojů atd. U člověka, který má správnou hodnotovou orientaci, oprávněně předpokládáme i spolehlivost v obtížných životních situacích.

Zejména z těchto důvodů se právní věda zabývá problematikou hodnot a hodnocení. Obrací se k marxisticko-leninské teorii hodnot a hodnocení, odkud čerpá poznatky, jichž využívá.

Marxisticko-leninská teorie hodnot a hodnocení v posledním období řeší naznačenou problematiku velmi seriózním způsobem. Zamýšlí se nad hodnotami nejenom z hlediska jejich vzniku ve společnosti, ale i z hlediska jejich funkcí.

Hodnotová orientace socialisticky myslícího a jednajícího člověka je podle poznatků marxisticko-leninské teorie hodnot a hodnocení ve své podobě vnitřní soustava hodnot a hodnotových představ, názorů a stanovisek, souladných se systémem hodnot, názorů, stanovisek a hodnotových představ dělnické třídy, panující třídy socialistické společnosti. Je v nich zhodnocena nejenom minulost a současnost, ale i vývojové perspektivy této třídy a této společnosti.

Lidé považují za hodnotu to, co je pro ně užitečné, to, co obdivují jako krásné, co považují za dobré, co vzbuzuje jejich obdiv a úctu. „Hodnoty,“ píše V. P. Tugarinov, „jsou předměty, jevy a jejich vlastnosti, které jsou potřebné lidem určité společnosti nebo třídy a jednotlivé osobnosti pro

uspokojování jejich potřeb, zájmů, idejí a projevující se v kvalitě norem, cílů, nebo ideálů.“³⁾

Důležitost, potřebnost, užitečnost věcí a jevů pro člověka je objektivně reálná vlastnost těchto věcí a jevů, která spočívá v tom, že mohou uspokojit potřebu člověka. Je to objektivně reálná vlastnost světa nebo jinými slovy, je to součást objektivního světa, který je předmětem našeho poznání. Přitom však existence tohoto světa na našem poznání nezávisí. Zároveň však pravidelné a plné využití těchto vlastností jevů a věcí předpokládá určitý stupeň jejich poznání.

V tomto smyslu lze konstatovat, že „aktuální využitelnost »hodnoty«, významovosti věcí »pro nás« závisí nejen na objektivních vlastnostech těchto věcí“ a jevů, „ale i na naší (již realizované) schopnosti je poznat a na schopnostech je prakticky použít“.⁴⁾ V této souvislosti lze napsat, že v historii se rozvíjejí obsah i rozsah světa „pro nás“ v závislosti na vývoji společenského poznání a na vývoji společenské praxe. Obecně však platí, že užitečná vlastnost jevů, věcí existuje objektivně, tj. nezávisle na našem vědomí a je pouze předmětem našeho poznání či odrazu v našem vědomí.

Škála a eventuálně i hierarchie uznávaných a společensky chráněných hodnot a hodnotová orientace socialistické společnosti nám dává odpověď na otázku, kam zaměřit vůli a úsilí společnosti a jaké si klást cíle. V konfrontaci se škálou a hierarchií hodnot vyznávaných jedinci a skupinami a i s jejich hodnotovou orientací pak lze stanovit společenské cíle a určit metody, jejichž prostřednictvím lze těchto cílů dosáhnout.

Marxisticko-leninská teorie hodnot a hodnocení považuje za hodnocení tu část odrazu světa „pro nás“, jež představuje zjišťování míry jeho užitečnosti, škodlivosti, významovosti apod. „Hodnocení,“ uvádí V. Černík, „považujeme za součást celkového procesu pravdivého poznání objektivní hodnoty jako praktické významovosti předmětu pro člověka... Objektivní, na vědomí nezávislá existence hodnoty, jako jistého subjekt-objektového vztahu, je předpokladem hodnocení.“⁵⁾

Tvrzení o objektivním charakteru hodnot není tvrzením toho, že hodnoty existují mimo jakýkoli vztah k subjektu, který tyto hodnoty poznává. Jde vždy o objektivně existující subjekt-objektový poměr. A i tento poměr je více či méně odrážen naším vědomím. Pojem relativnosti hodnot pak vyjadřuje poměr hodnoty ke konkrétnímu subjektu v konkrétní společenskohistorické situaci a podmíněnosti. V žádném případě nejde o libovůli nebo relativismus.

³⁾ V. P. Tugarinov: *Teoria cennostej v marxizme*, Leningrad 1968, str. 11.

⁴⁾ J. Mužík: *Filozofie — světový názor — společnost*, Svoboda, Praha 1968, str. 36, 37.

Marxisticko-leninská axiologie vychází z analýzy společenského jednání lidí. Dialektický a historický materialismus považuje za výchozí předpoklad kategorie hodnot materiální, přírodně historický proces vývoje světa. „V tomto vzestupném vývojovém procesu v určitém momentu vznikl subjekt, člověk, společnost, který si uvědomuje svou existenci na rozdíl od existence ostatního světa, a který tento přírodně historický proces vývoje světa poznává a přetváří.“⁶⁾

Dialektický a historický materialismus chápe hodnocení jako podstatu a neoddělitelnou stránku poznání. Bez hodnocení nelze uvažovat o cílech, které si stanovíme, o prostředcích, jimiž směřujeme k dosažení stanovených cílů, o pravidlech chování, to znamená i o právních normách.

Dialektický a historický materialismus chápe tedy hodnocení jako podstatnou a neoddělitelnou stránku poznání. Hlavní momenty vědeckosti poznání světa představuje jednak jednota poznání zákonů geneze a vývoje; ty jsou středem zájmu disciplín historických. Jednak představuje poznání zákonů struktury a funkce; ty jsou středem zájmu teoretických disciplín. Avšak veškeré poznání je vždy a za každé situace činností společensky a historicky podmíněného subjektu.

Hodnoty tak jsou poměrem subjektů a prostředí, v němž subjekt existuje. Jsou stránkou, funkcí některé složky tohoto prostředí v poměru k subjektu. Mohou existovat pouze v rovině tohoto poměru. Zaniká-li subjekt, zaniká i hodnota. I. S. Narskij v tomto smyslu napsal: „Hodnoty neexistují jako nějaké objektivní předměty. Jejich existence se však nemezuje na jejich prožívání subjektem. Hodnoty existují dispozičně a jejich úlohu plní sociální vztahy, i osobní vztahy a vlastnosti.“⁷⁾

Uvedené základní otázky marxisticko-leninské axiologie lze shrnout v konstatování, že hodnotová orientace lidí je určujícím pro pohnutky veškeré jejich aktivity. Právě proto marxisticko-leninská teorie hodnot neopomíná existenci světa objektivních hodnot, tj. komponent objektivního světa, které jsou významné pro člověka a jeho život. A tuto stránku považuje marxisticko-leninská axiologie za prvou podobu hodnot.

Druhá podoba hodnot nebo lépe — druhá sféra existence a fungování hodnot v našem životě — je hodnotový obraz světa, tj. svět hodnot ve vědomí lidí. Tuto sféru můžeme označit i jako vnitřní svět hodnot lidí, tj. vědomí. Vnitřní svět hodnot člověka se projevuje v jeho přesvědčení, v soustavě názorů, ideálů, v zaměření osobnosti, v soustavě postojů člověka ve všech oblastech života a kultury, zvláště však v oblasti etické, morální a právní.

⁵⁾ V. Černík: *Problém objektivnosti axiologické hodnoty*, Filozofia č. 1, rok 1980, str. 23.

⁶⁾ J. Mužík: *Filozofie — světový názor — společnost*, Svoboda, Praha 1986, str. 54.

⁷⁾ I. S. Narskij: *Dialektický rozpor a logika poznání*, Svoboda, Praha 1972, str. 202.

Odtud vyrůstá třetí podoba či sféra existence hodnot a jejich fungování. Je to aktivní, vědomý poměr lidí ke světu, který se projevuje v jejich cílech, v realizaci těchto cílů, v přetváření vnějšího světa i sebe sama, reprodukce a nová tvorba hodnot. A právě tato oblast je vyústěním a smyslem axiologie ve vědeckém poznání i v každodenní praxi.

Právní vědu a právní praxi zajímají všechny uvedené sféry či podoby existence a fungování hodnot v socialistické společnosti. Zajímají ji jako východisko při zkoumání podstaty a vzniku mnoha jevů v naší společnosti. Odhalení podstaty mnoha jevů v naší společnosti poslouží rozvoji nejenom právní vědy, ale i rozvoji naší právní praxe a našemu úsilí o formování právního vědomí jedinců, skupin a společnosti. Tyto otázky jsou tedy důležité pro směřování vývoje společenských vztahů právem, při stanovení právních metod regulace vývoje socialistické společnosti.

Otázky hodnot a hodnocení v právní vědě nejsou ještě příliš rozpracovány, i když, zejména v poslední době, je jim věnována značná pozornost. To, že právní věda se zejména v poslední době o problematiku hodnot a hodnocení zajímá, není náhodné. Sledovat tyto otázky si vynutila, jak jsem se zmínila v úvodu, strategie urychlení vývoje naší společnosti.

Hodnocení v právu má výrazný význam. Např. státní orgán v procesu aplikace práva dříve než vydá rozhodnutí — individuální právní akt — musí hodnotit (provádět hodnocení) několikrát a ve vztahu k různým objektům. V těchto případech má hodnotová orientace lidí, eventuálně člověka, jež tvoří státní orgán, výrazný podíl na správnosti rozhodnutí, na jeho společenské prospěšnosti. Hodnocení je důležitým procesem i v realizaci práva v právních vztazích mezi občany a dalšími subjekty práva. Na základě hodnocení subjekty práva do mnoha právních vztahů totiž vstupují, volí cesty k realizaci právního vztahu a volí i cíle, ke kterým chtějí v právních vztazích dospět. Hodnocení, v neposlední řadě, má i podstatný význam při rozhodování o tom, zda se chovat právně či proti právně. Přitom hodnocení vždy vychází z hodnotové orientace člověka.

Pro socialistickou právní vědu a socialistické právo má tedy problematika hodnot a hodnocení vážný význam. Je tomu tak proto, že socialistické právo je v naší společnosti nástrojem regulace společenských vztahů a nástrojem řízení vývoje těchto vztahů. Poprvé v historii se právo v socialistické společnosti stává i nástrojem cílevědomé výchovy lidí. Právo vede lidi ke správné hodnotové orientaci, která je předpokladem očekávaného jednání subjektu v sociálních vztazích.

Tím, že právo reguluje sociální vztahy ve společnosti, chrání hodnoty pro panující třídu důležité. Právem regulované vztahy v socialismu tak organizují určitou, nikoli však přesně vyjádřenou hierarchii společenských hodnot.

Jednání člověka v právním vztahu, tedy jednání subjektu právního vztahu, se odlišuje od jednání právně neregulovaného. Kromě notoricky známých odlišností se liší tím, že subjekt jednáním v právním vztahu vyjadřuje nejen svůj poměr k dalšímu subjektu či subjektům právního vztahu, neboť právní vztah je vztahem mezi subjekty, kteří v něm vystupují jako nositelé navzájem spjatých oprávnění a povinností, ale svým uvědomělým jednáním v něm vyjadřuje i poměr k socialistickému státu, který je představitelem socialistické společnosti.⁸⁾ Je to totiž stát, resp. jeho orgány, kdo je tvůrcem socialistického práva a je to stát, který do držení právních norem vynucuje.

V jednání nositelů subjektivních oprávnění a povinností je obsažen i hodnotový poměr jedince ke společnosti, v níž žije a k dalším jedincům, uznání společenských zájmů, individuálních zájmů, osobnosti člověka atd. Domnívám se proto, že právní vztahy jsou v té či oné míře a v té či oné rovině dispoziční. Dispoziční jsou pak i v tom smyslu, že právní vztah je vztahem směřujícím k určitému objektu (ať již k věci, k výsledku tvůrčí činnosti, k hodnotám lidské osobnosti, k chování, resp. k výsledkům určitého chování). Hodnoty chráněné právní normou, která reguluje společenský vztah, tak nabývají zvláštního subjektivně významového záměru. Směřováním právního vztahu k objektu se tento zvláštní subjektivně významový záměr uskutečňuje. Lze dokonce napsat, že právní vztah se ve své zvnějšněné podobě jeví jako poměr subjektu k objektu. Jestliže však zvážíme, že objekt, který chráníme právní normou, či k němuž v právním vztahu směřujeme, je z jiného hlediska společensky chráněnou a preferovanou hodnotou, přijmeme i vyjádření, tvrdící, že vlastnický vztah se jeví jako poměr člověka k věci.⁹⁾

Tím však rozhodně nemyslím, že by právní vztah mohl být jiným než vztahem mezi subjekty. A právě proto, že právní vztah nelze realizovat jinak než jako poměr mezi subjekty práva, označuji právní vztahy za vztahy intersubjektívní.

Ve společnosti se právní vztahy ustavily jako síť určitých hodnotových významů. Podle toho, jak důležitou hodnotu pro společnost tyto vztahy ochraňují, určíme i hierarchii právních vztahů.

Zmínila jsem se již, že hodnotám a hodnocení se v současné době věnuje mimořádná pozornost. Hodnotami a hodnocením se zabývala a zabývá řada právních teoretiků, z nichž pouze namátkou lze jmenovat

⁸⁾ Na tuto skutečnost pamatují např. Zásady občanskoprávních vztahů v čl. V. občanského zákoníku, když zdůrazňují, že „z občanskoprávních vztahů vznikají nejen vzájemná práva a povinnosti mezi účastníky, ale vyplývají z nich i práva a povinnosti ke společnosti“.

⁹⁾ K tomu se blíže vyjádřím v další kapitole.

¹⁰⁾ Viz V. Knapp: *Filozofické problémy socialistického práva*, Academia, Praha 1967.

V. Knappa,¹⁰⁾ Ed. Kučeru,¹¹⁾ P. Dojčáka,¹²⁾ J. Prusáka,¹³⁾ P. Hungra¹⁴⁾ a další. Tito autoři shodně zdůrazňují význam hodnotové orientace člověka pro jeho chování v právních vztazích.

Jde o problémy nesporně důležité. Pozornost jsem jim však věnovala již v předchozích pracích. Domnívám se však, že pro potřeby formování socialistického právního vědomí v naší společnosti je potřebné zamyslet se nad tím, jak do práva hodnoty pronikají — sledovat mechanismus přechodu společensky preferovaných a chráněných hodnot do socialistického práva — a zamyslet se i nad tím, jak právní normy hodnoty vyjadřují.

Domnívám se, že hodnoty společensky preferované a chráněné panující třídou nevstupují do právních norem, resp. do práva bezprostředně. Jednak jsou před svým vstupem do práva filtrovány právním vědomím v rovině teoretické, jednak co do formy, avšak při zachování obsahu, se přeměňují v právní instituty. Tato přeměna je nutná; právo užívá zcela odlišných vyjádření, pojmů, kategorií atd. než např. etika, filozofie, politická ekonomie apod.

Právě proto, že právo je regulátorem společenských vztahů a právě proto, že právní vztah je vztahem intersubjektním, nemůže být právní vztah jiným než individualizovaným společenským vztahem s individualizovaným obsahem mezi individualizovanými právními subjekty. K ochraně hodnot socialistické společnosti je pak rovněž nutné, aby každá hodnota prošla procesem své individualizace. Přechodem do práva se tedy hodnota, ochraňovaná a preferovaná socialistickou společností, přeměňuje, podle mého názoru, v právní institut.¹⁵⁾

Přeměnou v instituty práva, vyjádřeno zkratkovitě, se hodnoty ochraňované socialistickou společností „drobí“, individualizují se v množství elementů vlastních buď právu jako celku, nebo pouze určitému právnímu odvětví. Tak např. majetek v socialistickém vlastnictví chrání většina našich právních odvětví. Tato právní odvětví však chrání majetek v socialistickém vlastnictví různým způsobem a různými formami. Na druhé straně rodinu chrání pouze několik právních odvětví, z nichž zcela typické je právo rodinné a občanské. Ale i tato právní odvětví chrání rodinu

¹¹⁾ Viz Ed. Kučera: *Právní a mimoprávní faktory podmiňující účinnost socialistického práva*, in: *Efektivnost socialistického práva*, AUC, Praha 1986, str. 201—221.

¹²⁾ Viz P. Dojčák: *Právne vedomie a zákonnosť v socialistickej spoločnosti*, Bratislava 1978, zejména str. 78—79.

¹³⁾ Viz P. Hungr, J. Prusák: *Objektivní a subjektivní právo (vybrané problémy)*, AUB, Brno 1983, zejména str. 45—53.

¹⁴⁾ Citovaná práce.

¹⁵⁾ Mechanismus přeměny vlastnictví, jako konkrétní hodnoty a jako kategorie ekonomické v právní kategorii a hodnotu budu sledovat v následující kapitole, která uvedené tvrzení blíže ozřejmí.

Těmto otázkám jsem již věnovala pozornost i v citované práci o právním vědomí. Tyto otázky, jak vyplývá z dalšího, jsem rozpracovala, takže je nemohu neuvést a pouze na ně odkázat.

různým způsobem a různými formami, jež jsou určitému právnímu odvětví vlastní.

V podstatě každého institutu práva je opět vyjádřen zájem panující třídy společnosti a je v něm i obsažena hodnota společensky preferovaná a panující třídou chráněná.

V životě společnosti se všechny sociální vztahy navzájem prolínají a působí na sebe. Ale společenský vztah, regulovaný právní normou, chránící hodnoty naší společnosti či regulující činnosti, jež k těmto hodnotám směřují, se jeví mezi ostatními společenskými vztahy rovněž jako společenská hodnota, jako realizace konkrétního sociálního významu.

Myšlenka o hierarchii hodnot socialistické společnosti a o hierarchii právních vztahů, v nichž jsou tyto hodnoty chráněny nebo v jejichž rámci jsou organizované konkrétní činnosti, směřující k dosažení těchto hodnot, navozuje i myšlenku o hierarchii norem socialistického práva.

Závěr o existenci hierarchie norem socialistického práva, ke kterému dospívám, nemá nic společného s učením normativní teorie. Nejde o hledání jakési nejvyšší normy, které lze podřídít a pod ni podřadit normy ostatní podle toho, jak z této normy vyplývají.¹⁶⁾ Jde spíše za prvé o určení právní síly norem, za druhé o otázku preference hodnot normami práva chráněných a na základě této preference hodnot vytvořené škály norem a za třetí jde o skutečnost, jak dalece jsou ty či ony normy vžité do vědomí lidí.

Učení o síle právních norem — o dělení právních norem na prvotní a odvozené — je součástí marxisticko-leninské teorie státu a práva. Toto dělení norem běžně užívá jak věda o státu a právu, tak naše právní praxe.¹⁷⁾

Otázka preference hodnot normami práva chráněných a hierarchie právních norem podle důležitosti těchto hodnot pro společnost je již složitější. Je zřejmé, že naše právo ochraňuje všechny sociální hodnoty, ale ze znění našich zákonů, ze způsobu ochrany jednotlivých hodnot a ze sankcí, ukládaných za porušení vztahu, v němž jsou hodnoty chráněny, či ze sankce za ohrožení hodnoty samotné, lze zjistit, že nikoliv všechny hodnoty jsou naším právem chráněné stejně intenzívně. Takovým hod-

¹⁶⁾ Ostatně učení o hierarchii právních norem nepřinesla jako nový objev ryzí nauka právní (normativní teorie). Učení o hierarchii právních norem znalo již i římské právo. Např. Gaius ve svých institucích nám dokumentuje, že již římské právo si formulovalo tuto sestupnou škálu norem: plebiscit, usnesení senátu, císařské konstituce, edikty těch, kteří mají právo vydávat vyhlášky a dobrá zdání právníků. Viz *Gaius: Učebnice práva ve čtyřech knihách*, UK, Praha 1981, str. 31.

¹⁷⁾ V současnosti, kdy uvažujeme o samostatnosti socialistických organizací, je vhodné důrazně upozornit na tyto skutečnosti a pamatovat na ně při formování profesionálního právního vědomí pracovníků socialistických organizací. Pro každý subjekt je především závazný zákon a teprve potom odvozený normativní právní akt. Interní směrnice není obecně závazným normativním aktem.

notám, jako je např. zdraví a život člověka, poskytuje naše právo, ve srovnání s osobním vlastnictvím člověka (tedy s majetkem v osobním vlastnictví), jež je rovněž nespornou hodnotou, uznávanou socialistickou společností, větší ochranu.

Reálně vytvořit hierarchickou stupnici právních norem podle toho, jak důležité hodnoty pro společnost ochraňují, není zřejmě možné. Není totiž a nemůže být vytvořena stupnice hodnot uznávaných a chráněných socialistickou společností podle důležitosti těchto hodnot pro společnost, neboť každá hodnota preferovaná v naší společnosti nemá v každém vývojovém období socialismu stejnou důležitost.

Vždy však preferovanými a prvořadě chráněnými hodnotami musí nutně být socialistický stát a jeho orgány, komunistická strana se svou vedoucí úlohou ve společnosti, marxisticko-leninská ideologie, majetek v socialistickém vlastnictví a další hodnoty, jež tvoří základ naší společnosti. A protože socialistické právo je systémem obecně závazných norem, které chrání hodnoty socialistické společnosti, řadí se mezi preferované a prvořadě chráněné hodnoty naší společnosti i právo. Chráníme-li totiž konkrétní právní normou konkrétní hodnotu, chráníme touto právní normou i právní vztah před jeho narušením a chráníme i konkrétní právní normu, obecně závazné pravidlo chování.

Třetí stupnici norem lze z daného pohledu vytvořit podle toho, jak ta či ona právní norma silně zakotvila ve vědomí lidí. Jsou pravidla chování, která žijí ve vědomí lidí po celé generace a generace rodičů předávají tyto normy generaci dětí od pradávna. V. I. Lenin označuje tato pravidla chování „za pravidla společenského soužití od pradávna známá a opaku- jící se po tisíciletí ve všech předpisech společenského soužití“.¹⁸⁾

Takové normy přecházejí i do socialistické společnosti. Avšak pokud se tato pravidla chování stala součástí právního řádu, stala se právními normami, mění s novým společenským řádem mnohdy i při zachování formy svůj třídní obsah. Tak dochází k určitému posunu důležitosti pravidla chování v hierarchické stupnici nové společnosti, eventuálně nového právního řádu. Pravidlo chování se ve škále norem posouvá buď nahoru či dolů podle důležitosti hodnoty, chráněné právní normou pro panující třídu. A tím také dochází, zejména v prvním období nového společenského řádu, k určité kolizi mezi důležitostí hodnoty pro společnost a mezi důležitostí hodnoty pro některé jedince a skupiny. Dochází i k rozdílnému zařazení určité normy do oficiální stupnice norem a do stupnice norem některých jedinců a skupin. Pokud jedinec či skupina přijmou za svou oficiální stupnici pravidel chování, přispívá to k uspořádání typických hodnotících soudů jedince, skupiny a ke tvorbě společenských sankcí.

¹⁸⁾ V. I. Lenin: *Vybrané spisy* sv. II, Praha 1950, str. 188.

Pokud jedinec či skupina nepřijme hierarchii norem, vyplývající z hierarchie společenských hodnot, konstatujeme rozdílné právní vědomí jedinců či skupin od socialistického právního vědomí.

Se stupnicí norem některých jedinců a skupin, jež se liší od oficiální stupnice pravidel chování, se setkáváme i v naší společnosti. Hodnoty naší společnosti, které tvoří její základ, jsou hodnotami, ve srovnání s jinými, podstatně mladšími, jako je např. osobní vlastnictví člověka, rodina atd. To znamená, že i normy práva, chránící hodnoty, jež tvoří základ naší společnosti, jsou „mladé“. Vznikly se vznikem socialistického státu a s jeho rozvojem se vyvíjejí. Nelze je proto přiřadit k těm pravidlům chování, která V. I. Lenin označil „za pravidla společenského soužití... od pradávna známá a opakující se po tisíciletí ve všech předpisech společenského soužití“.¹⁹⁾ Délka „života“ těchto právních norem je zřejmě rovněž determinantou, působící na míru jejich fixace ve vědomí některých jedinců, kolektivů a skupin.²⁰⁾ A míra fixace těchto norem ve vědomí jedinců a skupin má nepochybně vliv na schopnost norem regulovat společenské vztahy.

Problematiku hodnot a hodnocení, její vztah k právním normám a právnímu vědomí je potřebné zvážit při formování socialistického právního vědomí našich občanů, skupin a společnosti. Všechny situace, do kterých se člověk dostává, ve kterých jedná, posuzuje a zvládá na základě své škály hodnot, své hodnotové orientace, světového názoru, svých vlastních pravidel chování, svého právního vědomí. Všechny jevy, se kterými se setkává, *hodnotí* na základě své škály hodnot, své hodnotové orientace. A naopak tyto jevy a situace zpětně působí na formování a rozvoj škály hodnot, hodnotové orientace jedince, skupin, jejich světového názoru a všech forem vědomí, tj. i právního vědomí. Tedy: to, co se lidem odráží ve vědomí, odráží se jim ve vědomí tak, jak se to jeví právě jim, jak jsou schopni poznávat a hodnotit.

¹⁹⁾ Citovaná práce.

²⁰⁾ Důležitost fixace právní normy ve vědomí lze ve zkratce uvést na následujícím příkladu: Naše soudy rozhodují o způsobu a rozsahu náhrady škody podle ustanovení § 442 odst. 1 občanského zákona většinou tak, že škoda se hradí v penězích. Přitom citované ustanovení zdůrazňuje, že škoda se hradí uvedením v předešlý stav a teprve tehdy, není-li to dobře možné nebo účelné, hradí se v penězích. Tak se mnohdy stává, že veškeré problémy s uvedením v předešlý stav nese ten, jemuž byla škoda způsobena a nikoli ten, kdo škodu způsobil. A problémy, vznikající např. při opravě motorového vozidla, jistě není potřebné uvádět.

2. KAPITOLA

KATEGORIE „VLASTNICTVÍ“ V PRÁVU

Formovat socialistické právní vědomí předpokládá nejenom poznat skupinové a společenské právní vědomí a jeho působení ve společnosti, předpokládá to i poznat právo. V souvislosti, kterou sleduji, to znamená zkoumat, jak jednotlivé společenské hodnoty do práva přecházejí a jak se přeměňují v hodnoty právní, jak se mění kategorie např. ekonomické, filozofické apod. v právní kategorie. Takové poznání napomůže ozřejmit i působení práva a právního vědomí ve společnosti a napomůže i vytvořit metody, jimiž lze efektivně právní vědomí formovat.

Přechod hodnot do práva a přeměnu kategorií, jež jsou kategoriemi jiných společenských věd, v kategorie právní vysvětlím vymezením vlastnictví jako kategorie ekonomické a jako kategorie právní. Vlastnictví je považováno za podstatnou společenskou kategorii a preferovanou společenskou hodnotu.

Kategorie vlastnictví je základní a výchozí problematikou, která se promítá do mnoha společenských věd. Od počátku dějin lidstva patří tato problematika k rozhodujícím, základním. O marxisticko-leninském učení o společnosti lze dokonce konstatovat, že jako ucelený světový vědecký názor v podstatě vzniklo v souvislosti s řešením problematiky vlastnictví. Problematika vlastnictví se promítá i do vědy o státu a právu a je pochopitelně i zde považována za jednu z nejdůležitějších.

Klasikové marxismu-leninismu řešili otázky vlastnictví jako hlavní součást marxismu při kritice buržoazních, zejména politickoeconomických názorů, jež obhajovaly soukromokapitalistické formy vlastnictví. Kritika buržoazních politickoeconomických názorů se stala jádrem vědeckého světového názoru, z ní se pak odvíjelo řešení otázek dalších. Neboť lze snadno „pochopit“, jak píše K. Marx, „že v pohybu *soukromého vlastnictví*, že právě v pohybu ekonomie, nalézá celé revoluční hnutí jak svou empirickou, tak svou teoretickou základnu“.²¹⁾

Zabýváme-li se názory klasiků marxismu-leninismu a zejména názory

²¹⁾ K. Marx: *Ekonomicko-filozofické rukopisy*, Svoboda, Praha 1978, str. 78.

K. Marxe, který se problematice vlastnictví výrazně věnoval již v raných pracích, jako jsou Ekonomicko-filozofické rukopisy, Německá ideologie, Bída filozofie atd., dále v Manifestu komunistické strany, a dospěl k vědeckému shrnutí těchto názorů v Kapitálu, zjišťujeme, že K. Marx chápal kategorii vlastnictví ve dvojím pojetí, dialekticky se podmiňujícím. Tuto kategorii chápal jednak jako *ekonomickou kategorii*, která je u něho adekvátní výrobním poměrům a představuje vlastnictví v reálné podobě, jednak chápal kategorii vlastnictví jako *kategorii právní, jako odraz základny v nadstavbě*, jenž může být i zkreslený, přičemž tyto nadstavbové jevy jsou, ostatně jako celá nadstavba, nadány relativně samostatným životem.²²⁾

Sledováním vývoje názorů K. Marxe na vlastnictví se pokusím dokázat své tvrzení o tom, že vlastnictví je třeba chápat jednak jako kategorii právní, jednak jako kategorii ekonomickou. Pokusím se i vysvětlit, v čem jsou tyto kategorie odlišné a v čem shodné a jak právo reguluje z tohoto hlediska společenský vztah vlastnictví.

Již ve *Filozoficko-ekonomických rukopisech* nalézáme zárodek později tak geniálně vyjádřených myšlenek o vlastnictví, jako kategorii ekonomické a vlastnictví jako kategorii právní. K. Marx zde tuto myšlenku předznamenává vyjádřením, že „... *materiální*, bezprostředně soukromé vlastnictví je smyslový výraz *odcizeného lidského života*. Jeho pohyb — výroba a spotřeba — je *smyslovým* projevem dosavadní výroby, tj. uskutečněním nebo skutečností člověka. Náboženství, rodina, stát, právo, morálka, věda, umění atd. jsou jen zvláštní způsoby výroby a podléhají jejímu obecnému zákonu.“²³⁾

V *Německé ideologii*, která z hlediska právní teorie patří mezi práce nejvýznamnější, podávají K. Marx a B. Engels výklad vlastnictví již na základě skutečně vědecké analýzy. Vlastnictví v podstatě vymezují jako vztahy, objektivně určené daným výrobním stupněm, tj. i určené konkrétním stupněm společenských výrobních sil. „Zkrátka, pozemková renta, zisk atd.“ píší, „skutečné formy, v nichž existuje soukromé vlastnictví, jsou společenské, určitému stupni výroby odpovídající vztahy...“²⁴⁾

V této práci již jasně rozlišují mezi vlastnictvím jako kategorií ekonomickou a vlastnictvím jako kategorií právní. „V soukromém právu,“ dovozují, „jsou existující vlastnické vztahy vyjádřeny jako resultát všeobecné vůle. Samo ius utendi et abutendi vyjadřuje jednak *fakt*, že se

²²⁾ Obdobně viz A. V. Venědiktov: *Státní socialistické vlastnictví*, Orbis, Praha 1950, § 3; V. Knapp: *Vlastnictví v lidové demokracii*, Orbis, Praha 1950, str. 13—38; St. Zdobinský: *Osobní vlastnictví v ČSSR*, Orbis, Praha 1965, str. 23—37; Z. Hába, M. Křížek: *Socialismus a vlastnictví*, Svoboda, Praha 1957, str. 43 a násl.; H. Bodestein, G. Pflücke, R. Streik: *Wirtschaftsrechtverhältnisse*, Berlin 1958, str. 70 a násl.

²³⁾ K. Marx: *Ekonomicko-filozofické rukopisy*, Svoboda, Praha 1978, str. 78.

²⁴⁾ K. Marx, B. Engels: *Spisy* sv. 3, SNPL, Praha 1958, str. 229.

soukromé vlastnictví úplně vymanilo ze závislosti na pospolitosti, jednak *ilusi*, že samo soukromé vlastnictví je založeno na pouhé soukromé vůli, na libovolném disponování věcí. V praxi má abuti pro soukromého vlastníka velmi určité ekonomické meze, nechce-li soukromý vlastník dopustit, aby jeho vlastnictví a s ním i jeho ius abutendi přešlo do rukou jiného, neboť *věc vůbec, vzata pouze vzhledem k jeho vůli, není věcí, nýbrž se stává věcí, skutečným vlastnictvím... teprve ve stycích a nezávisle na právu.*²⁵⁾

Rozborem uvedené myšlenky lze dále dovodit, že K. Marx a B. Engels označují právní vlastnictví za *jevovou* stránku procesů, odehrávajících se v ekonomice. Ekonomické přisvojovací vztahy jsou rozhodující, určující pro vznik vlastnického práva a dalších práv věcných. Ale vlastnické právo a další práva věcná se zároveň *jeví* jako jednání subjektů práva, jež závisí pouze na jejich vůli.

V *Bídě filozofie* vyjasňuje K. Marx dále své stanovisko k problematice vlastnictví, když v polemice s Proudhonem píše: „... definovat buržoazní vlastnictví... znamená pouze popsat všechny společenské vztahy buržoazní výroby.“²⁶⁾ A vysvětluje, že na otázku, co to je vlastnictví, lze „odpovědět kritickou analýzou »politické ekonomie«, která by obsahovala souhrn *vlastnických poměrů* nikoliv v právnickém vyjádření jako *volní poměry*, nýbrž v jejich reálné podobě, tj. jako *výrobní poměry*.“²⁷⁾

V *Manifestu komunistické strany*, v práci, která je mnohdy hodnocena jako mezník v díle K. Marxe a B. Engelse, pohlíželi oba autoři na vlastnictví z hlediska poněkud obecnějšího. Přesto však ani zde se neodchýlili od svého základního tvrzení, že vlastnictví je hlavní teoretickou i praktickou otázkou revolučního hnutí, zaměřeného proti dosavadním společenským poměrům.²⁸⁾ A zcela zřetelně vyjádřili tezi, která se prolíná celým jejich dílem. Tezi, jíž charakterizují vlastnictví jako výraz vyrábění a přivlastňování. Píší: „Moderní buržoazní soukromé vlastnictví je posledním nejúplnějším výrazem vyrábění a přivlastňování výrobků, které spočívá na třídních protikladech, na vykořisťování jedněch druhými.“²⁹⁾

V této své práci postavili K. Marx a B. Engels ekonomické vztahy — tedy vztahy výrobní a vztahy směnné — na úroveň vlastnických vztahů. „Buržoazní výrobní a směnné vztahy,“ napsali, „moderní buržoazní společnost není s to zvládnout... Dějiny průmyslu a obchodu jsou už po několik desetiletí dějinami vzpoury moderních výrobních sil proti moderním výrobním vztahům, proti vlastnickým vztahům... Výrobní síly,

²⁵⁾ K. Marx, B. Engels: *Spisy* sv. 3, str. 77 (podtrhla autorka).

²⁶⁾ K. Marx, B. Engels: *Spisy* sv. 4, SNPL, Praha 1958, str. 180.

²⁷⁾ K. Marx, B. Engels: *Spisy* sv. 4, str. 33.

²⁸⁾ Viz K. Marx, B. Engels: *Spisy* sv. 4, str. 441.

²⁹⁾ K. Marx, B. Engels: *Spisy* sv. 4, str. 441.

které má k dispozici, neslouží k rozvoji buržoazních vlastnických vztahů; naopak stávají se jejich brzdou... a jakmile začnou tyto překážky zdolávat, uvádějí celou buržoazní společnost do nepořádku, ohrožují existenci buržoazního vlastnictví.“³⁰⁾

K. Marx a B. Engels popisují výrobní způsob jako jednotu výrobních sil a výrobních vztahů — vlastnických vztahů. Vlastnictví, tj. výroba a přivlastňování výrobků není pro ně, v souvislostech shora uvedených, ničím jiným než výrobním způsobem bráným vcelku. Kategorie vlastnictví pak vystupuje vždy v určité konkrétně historické formě výrobního způsobu.³¹⁾ Takže podstatu vlastnictví je možné odhalit vysvětlením vnitřních protikladů tohoto vlastnictví, včetně pochopení a vyjevení protikladu základního, výchozího.³²⁾

Když tedy K. Marx a B. Engels vysvětlovali vlastnictví z hlediska jeho ekonomického obsahu, vysvětlovali je tak, že objasňovali výrobní poměry.

K vysoce fundovaným závěrům dospívá K. Marx ve slavném Úvodu *Ke kritice politické ekonomie*. Vychází z předchozích myšlenek a komplexně je vyjadřuje: „Všechna výroba je přivlastňování předmětů přírody uvnitř určité společenské formy a jejím prostřednictvím. V tomto smyslu je tautologií říci, že vlastnictví (přivlastňování) je podmínkou výroby... nejde mluvit o žádné výrobě a o žádné společnosti tam, kde neexistuje žádná forma vlastnictví, to je tautologie. Přivlastňování, které si nic nepřivlastňuje, je contradictio in subjecto...“³³⁾

Všimněme si, že K. Marx charakterizoval výrobu jako „proces přivlastňování předmětů přírody uvnitř určité společenské formy“. To znamená, že viděl ekonomickovlastnické vztahy v dialektické jednotě s dalšími ekonomickými poměry. A dále si všimněme, že vlastnictví v podobě právní vysvětloval jako odraz těchto poměrů v právní nadstavbě. To konečně lze dovodit ze shrnutí Marxových myšlenek v *Kapitálu*. Zde už K. Marx zcela jasně formuloval myšlenku o tom, že „právní vztah, jehož formou je smlouva, ať už opřená o zákon nebo ne — je volní vztah, v němž se obráží ekonomický vztah. Obsah tohoto právního nebo volního vztahu je dán ekonomickým vztahem samým“.³⁴⁾

Domnívám se, že sledováním myšlenek B. Engelse a zvláště myšlenek K. Marxe o vlastnictví se podařilo prokázat tvrzení uvedené v počátku této kapitoly. Podařilo se prokázat, že zejména K. Marx rozeznával vlastnictví jednak jako kategorii právní, jednak jako kategorii ekonomickou.

K závěrům o tom, že vlastnictví je třeba rozeznávat jako kategorii eko-

³⁰⁾ K. Marx, B. Engels: *Spisy* sv. 4, str. 433.

³¹⁾ Viz K. Marx, B. Engels: *Spisy* sv. 4, str. 441.

³²⁾ Viz K. Marx, B. Engels: *Spisy* sv. 4, str. 441.

³³⁾ K. Marx, B. Engels: *Spisy* sv. 13, SNPL, Praha 1960, str. 663.

³⁴⁾ K. Marx: *Kapitál*, díl I, SNPL, Praha 1954, str. 102.

nomickou a jako kategorii právní, došli i další marxističtí autoři, mezi nimiž lze jmenovat právníky A. V. Venědiktova, S. N. Bratuse, V. Knapa, St. Zdobinského, ekonomy Z. Hábu, M. Křížka, německé právní teoretiky H. Bodesteina, G. Pflickeho a další.

K závěru, že vlastnictví je kategorií právní a kategorií ekonomickou a k závěru, že tyto kategorie se dialekticky podmiňují, dospívám rovněž. Tím však netvrdím, že od ekonomické kategorie vlastnictví lze mechanicky přejít ke kategorii právní. Vlastnictví, které se jako ekonomické poměry odráží v právní nadstavbě, se v ní totiž odráží nejenom jako *závazková práva*, tj. jako půjčka, výpůjčka atd., ale i institutem *práva vlastnického*. Vlastnictví jako ekonomické poměry se v právní nadstavbě odráží i jako právo objektivní³⁵⁾ i jako právo subjektivní.³⁶⁾ Přitom mezi vlastnickým právem subjektivním a objektivním je dialektický poměr, neboť jedno lze realizovat výhradně v mezích druhého.

Hovoříme-li o vlastnickém právu ve smyslu subjektivním, jde v případech konkrétních vlastníků o *souhrn subjektivních vlastnických oprávnění*. Jde o „právo požívat věci (v mezích práva objektivního) ve svém zájmu a svou mocí (tj. nepodmíněnou mocí kohokoli jiného) na základě soustavy třídních vztahů, která v dané společnosti existuje, a v souladu s touto soustavou“.³⁷⁾

Vlastnictví a vlastnické právo tedy není jedno a totéž. Chceme-li systematicky uzavřít předchozí výklad o vlastnictví jako kategorii ekonomické a vlastnictví jako kategorii právní, o vlastnickém právu objektivním a subjektivním, můžeme lišit:

1. Vlastnictví

a) vlastnictví ve smyslu ekonomickém, jakožto přisvojování předmětů přírody v určité společenské formě a jejím prostřednictvím, tedy vlastnictví v reálné podobě;

b) vlastnictví ve smyslu právním jako více či méně přesný odraz ekonomických poměrů v nadstavbě, nadaný relativně samostatným životem.

³⁵⁾ „Objektivní právo je souhrnem právních norem slovně vyjadřujících obsah a význam sociálně ekonomicky a třídně podmíněné státní mocenské vůle. Objektivní právo je sankcionované a vynutitelné státní mocí a má státem stanovenou formu.“ P. Hungr, J. Prusák: *Objektivní a subjektivní právo*, Univerzita J. E. Purkyně v Brně, Brno 1983, str. 145.

³⁶⁾ „Subjektivní právo je právní normou stanovená a vymezená (státem zaručená) možnost chování, daná subjektu práva. Subjektivní právo lze zároveň chápat jako souhrn těchto možností, jako systém adekvátní objektivnímu právu... Obsah subjektivního práva se projevuje jednak ve formě existence, jednak ve formě realizace.“ Citovaná práce, str. 146.

³⁷⁾ V. Knapp: *Předmět a systém československého socialistického práva občanského*, NČAV, Praha 1959, str. 96.

2. Vlastnické právo

a) ve smyslu objektivním, tj. souhrn právních norem, přiznávajících *možnost* vlastnění a vymezujících předpokládanému vlastníkovu *možnost* jednání;

b) ve smyslu subjektivním jako *element vlastnictví* a jako objektivním právem konkrétnímu vlastníku přiznaná *možnost* vlastnění a *možnost* jednání.³⁸⁾

Výrazným znakem vlastnického práva je „právo užívání věci“. To, že vlastnictví je neodlučitelné od vztahu člověka k věci, poznali již i římscí právníci. Nedotknutelnost vlastnictví spojili s nedotknutelností věci, která je předmětem vlastnického práva. A navíc i všechny právní řády fixovaly vlastnické právo jako vztah člověka k věci. Položme si nyní otázku, zda se právníci, kteří spojili nedotknutelnost vlastnictví s nedotknutelností věci, mýlili a pokusme se na tuto otázku odpovědět.

Nejdříve si ale uvědomme, že právě v případech konkrétních právních vztahů se projevuje (jeví) důvod, pro který lidé vstupují do věcněprávních vztahů. Živí, konkrétní lidé nevstupují do věcněprávních vztahů s úmyslem navázat tyto vztahy s jinými lidmi a být nositeli určitých oprávnění a povinností. Do těchto vztahů vstupují živí, konkrétní lidé proto, aby např. prostřednictvím předmětu (objektu), který získají či smění za ekvivalent, uspokojili své potřeby. Takže věcněprávní vztah mezi lidmi, mezi individualizovanými subjekty tohoto vztahu je neodmyslitelný od objektu (předmětu) tohoto právního vztahu.

Podle mého názoru neodlučitelnost vztahu člověka k věci u vlastnictví, a to zejména jako kategorie právní, konstatoval i K. Marx. Vraťme se ještě k myšlence o tom, že „*ius utendi et abutendi . . . vyjadřuje iluzi, že soukromé vlastnictví je založeno na pouhé soukromé vůli, na libovolném disponování věci*“.³⁹⁾ K. Marx zde ukazuje na to, že vlastnické právo se skutečně *jeví* jako vztah člověka k věci. Připomeňme si však ještě druhou část tohoto často uváděného citátu: „V praxi má abuti pro soukromého vlastníka velmi určité *ekonomické* meze . . ., neboť *věc vůbec, vzata pouze vzhledem k jeho vůli, není věcí, nýbrž se stává věcí, skutečným vlastnictvím . . . teprve ve stycích a nezávisle na právu*.“⁴⁰⁾

K. Marx tedy konstatoval, že sice vlastnictví, a to zejména jako kategorie právní, je neodlučitelné od vztahu člověka k věci. Ale prokázal také, že vlastnictví je vztahem mezi lidmi, neboť věc, která je předmětem vlastnictví, se „*stává věcí, skutečným vlastnictvím teprve ve stycích*“. Prokázal, že vlastnictví jako kategorie právní je neodlučitelné od přivlastňo-

³⁸⁾ Obdobně viz V. Knapp: *Vlastnictví v lidové demokracii*, Orbis, Praha 1952, str. 68.

³⁹⁾ K. Marx, B. Engels: *Spisy* sv. 3, SNPL, Praha 1958, str. 77 (podtrhla autorka).

⁴⁰⁾ K. Marx, B. Engels: *Spisy* sv. 3, str. 77.

vacích procesů, které probíhají v ekonomické sféře nezávisle na právu. Můžeme tedy znovu dovodit, že vlastnictví jako kategorie právní je v těchto souvislostech neodlučitelná od ekonomické kategorie vlastnictví, přičemž s ní není totožná.⁴¹⁾

Na shora položenou otázku, zda se právníci, kteří od doby římského práva charakterizovali vlastnické právo jako vztah člověka k věci a všechny právní řády, které vlastnické právo fixovaly, jako vztah člověka k věci, nemýlili, lze odpovědět, že nikoli. Nemýlili se, postihli však pouze jevovou stránku vlastnictví a nikoli jeho podstatu. K. Marx má totiž pravdu, když píše, že „všechna věda by byla zbytečná, kdyby se jevová forma a podstata věcí přímo kryly“.⁴²⁾

Právo si tedy vlastnictví, které se odráží v právní nadstavbě, rozkládá. Rozkládá si toto vlastnictví jednak do institutu vlastnického práva, jednak do dalších věcněprávních institutů, přičemž rozeznává právo objektivní a subjektivní.

Právo si, podle mého přesvědčení, rozkládá odraz ekonomických vztahů v nadstavbě zcela zákonitě. Má-li právo posloužit jako regulátor společenských vztahů, musí pomoci sobě vlastních prostředků tyto společenské vztahy zformovat tak, aby byly právní regulace schopné.

V případě ekonomickovlastnických poměrů nemůže právo tyto poměry regulovat jako jeden velký komplex; nemůže je regulovat ani zcela detailně. Navíc víme, že odraz ekonomickovlastnických poměrů v právní nadstavbě není přesný, není úplný, neboť je závislý na odrazu ekonomickovlastnických poměrů ve vědomí lidí. Přesnost tohoto odrazu je závislá, mimo jiné, na schopnostech a možnostech našeho poznání. Právo, které si rozkládá odraz ekonomickovlastnických poměrů v nadstavbě, reguluje tyto jednak jako činnosti (tj. oprávnění a povinnosti) a jednak je reguluje jako vztahy.⁴³⁾

Aniž bychom zapomínali, že *vlastnictví je společenským vztahem*, že *podstatu vlastnictví nalézáme ve vztazích výrobních*, i v socialistickém právu ochraňujeme vlastnictví tak, že spojujeme jeho nedotknutelnost s nedotknutelností věci, která je předmětem vlastnického práva. Vlastnické právo pak charakterizujeme jako právo absolutní. Právo totiž, podle mého názoru, jinak ani vlastnictví ochraňovat nemůže.

K větší přesvědčivosti tvrzeného vyjděme ještě z dříve uvedené definice vlastnického práva a zkoumejme, co *vlastnické právo zahrnuje*:

⁴¹⁾ Obdobně viz Z. Hába, M. Křížek: *Socialismus a vlastnictví*, Svoboda, Praha 1957, str. 47.

⁴²⁾ K. Marx: *Kapitál*, díl III, část 2, SNPL, Praha 1956, str. 365.

⁴³⁾ K problematice právní nadstavby se v poslední době velice fundovaně vyjádřil Ed. Kučera ve stati *Právní a mimoprávní faktory podmiňující účinnost socialistického práva*, in: *Problémy zvyšování účinnosti socialistického práva v procesu zdokonalování socialistické zákonnosti*, Univerzita Karlova, Praha 1986, str. 19.

— jednak zahrnuje vlastníkovo oprávnění mít věc u sebe, držet ji. Toto vlastníkovo oprávnění lze označit za *statickou stránku vlastnického práva*;

— jednak zahrnuje vlastníkovo oprávnění věc užívat a s věcí disponovat, které lze označit za *dynamickou stránku vlastnického práva*.

Drží-li vlastník věc u sebe, přičemž s touto věcí nemusí ani nakládat a dokonce ji nemusí ani užívat, nevstupuje do právního vztahu se žádným dalším individualizovaným subjektem práva. A dokonce mnohdy, když věc užívá pro sebe, nemusí ještě vstupovat do právního vztahu s dalším subjektem. Teprve tehdy, když s věcí disponuje či když mu individualizovaný subjekt práva brání věc držet či užívat (tedy dochází k takovému jednání subjektu práva, které zahrnujeme do skupiny právních skutečností, jež jsou předpokladem vzniku právního vztahu), vzniká konkrétní právní vztah.

Jedině konkrétní právní vztah může regulovat vztah společenský. Proto právo pro potřeby regulace společenské vztahy konkretizuje, to znamená, individualizuje subjekty těchto vztahů, individualizuje jejich práva a povinnosti a konkretizuje objekty (předměty) právních vztahů. (To za první.)

Vymezení toho, co zahrnuje vlastnické právo, vede i k dalšímu zamyšlení. Jestliže vlastník pouze věc u sebe drží, tuto věc pouze pro sebe užívá, opravuje-li např. tuto věc, aniž by k tomu potřeboval součinnosti dalších, provádí tyto činnosti v rámci svého vlastnického oprávnění. I to je obsahem vlastnického práva, jako práva absolutního. K naplnění těchto činností, jak jsem již zmínila, nepotřebuje vstupovat do *právního vztahu* s dalším subjektem či s dalšími subjekty práva. *Tyto činnosti tedy vykonává mimo právní vztah*. Právě v těchto případech se zřetelně jeví vlastnické právo jako vztah člověka k věci.

Právo reguluje ekonomickovlastnické poměry i tak, že mimo rámec právního vztahu reguluje oprávnění a povinnosti vlastníka, které vlastník nevykonává v poměru k dalšímu individualizovanému subjektu práva.⁴⁴⁾ (To za druhé.) Neboť, jak jsem se již zmínila, vlastnické právo subjektivní je *elementem vlastnictví*.

Právo tedy neužívá těchže kategorií jako např. politická ekonomie, politika, filozofie apod. Přizpůsobuje si konkrétní kategorie tak, aby právo plnilo ve společnosti jednu ze svých základních funkcí, tj. funkci regulace.⁴⁵⁾ Stejně i v případě společenských hodnot lze konstatovat, že právo si přetváří tyto hodnoty v hodnoty právní, přičemž sleduje základní cíl, spočívající v sociálně třídní regulaci společenských vztahů.

Důležitou úlohu při přeměně společenských hodnot v právní hodnoty

⁴⁴⁾ Obdobně viz D. M. Genkin: *Právo sobstvennosti kak absoljutnoje subjektivnoje pravo*, Sovetskoje gosudarstvo i pravo č. 6, rok 1958, str. 94.

⁴⁵⁾ K regulativní funkci práva blíže viz Ed. Kučera: *Regulativní funkce socialistického práva*, Právník č. 2, rok 1974, str. 71.

a při přeměně kategorií v kategorie právní hraje právní vědomí. Společenské hodnoty do práva nepřecházejí bezprostředně. Rovněž jednotlivé kategorie se nepřeměňují v právní kategorie přímo. Jejich přeměna je zprostředkována právním vědomím v rovině teoretické, eventuálně profesionálním právním vědomím, jež slouží v tomto případě jako zvláštní „filtr“.

V současnosti, kdy se snažíme o skutečně efektivní regulaci socialistické ekonomiky, proto vystupuje zvlášť výrazně nutnost formovat profesionální právní vědomí. Domnívám se, že poznání přeměny společenských hodnot a kategorií užívaných politickou ekonomikou, filozofií, politikou apod. v právní hodnoty a v právní kategorie může napomoci i k vypracování vhodných metod právní výchovy a právní propagandy.

Domnívám se, že vyřešit problematiku kategorií objektivní a subjektivní pro formování socialistického právního vědomí v naší společnosti je nezbytností. Nezbytností jednak proto, že teoretická nepřesnost těchto kategorií vede k nejistotě při určování metod právní výchovy a propagandy, jednak proto, že socialistické právní vědomí může napomáhat efektivnímu řešení otázek regulace společenských vztahů.

Marxiisticko-leninská učení o právu — která se týkají nejen právních vztahů a chování lidí v nich, nad právním vědomím lidí, často při svých úvahách vycházejí z myšlenky K. Marxe: „Kde se tyto přeměny snějí, tj. výrobní vztahy, ve vztahy prodeje a koupě, tj. vztahy právní, — jeden moment zhoří jen z vůle druhého, tedy každý je jedním z nich, a každý je oběma společně, a může přeměnit svůj zboží tím, že odloží vlastní zboží. Musí se tedy navzájem stát a je současně vlastník. Tento právní vztah, jehož formou je souhlas — je už upraven zákonem nebo je — je právní vztah, v němž se obrátí obchodní vztah. Oba vztahy právního nebo volného vztahu je ten obchodní vztahem zaměnitelný.“¹⁾

Uvedený citát skvěle a rozevřeně dává myšlenku, že právní vztahy vznikají ze výrobních vztahů. Je však třeba dodat, že právní vztahy vznikají z výrobních vztahů prostřednictvím právního vědomí. Právní vztahy vznikají z výrobních vztahů prostřednictvím právního vědomí. Právní vztahy vznikají z výrobních vztahů prostřednictvím právního vědomí. Právní vztahy vznikají z výrobních vztahů prostřednictvím právního vědomí.

1) K. Marx, Lenin, S. 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 389, 390, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 423, 424, 425, 426, 427, 428, 429, 430, 431, 432, 433, 434, 435, 436, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 445, 446, 447, 448, 449, 450, 451, 452, 453, 454, 455, 456, 457, 458, 459, 460, 461, 462, 463, 464, 465, 466, 467, 468, 469, 470, 471, 472, 473, 474, 475, 476, 477, 478, 479, 480, 481, 482, 483, 484, 485, 486, 487, 488, 489, 490, 491, 492, 493, 494, 495, 496, 497, 498, 499, 500, 501, 502, 503, 504, 505, 506, 507, 508, 509, 510, 511, 512, 513, 514, 515, 516, 517, 518, 519, 520, 521, 522, 523, 524, 525, 526, 527, 528, 529, 530, 531, 532, 533, 534, 535, 536, 537, 538, 539, 540, 541, 542, 543, 544, 545, 546, 547, 548, 549, 550, 551, 552, 553, 554, 555, 556, 557, 558, 559, 560, 561, 562, 563, 564, 565, 566, 567, 568, 569, 570, 571, 572, 573, 574, 575, 576, 577, 578, 579, 580, 581, 582, 583, 584, 585, 586, 587, 588, 589, 590, 591, 592, 593, 594, 595, 596, 597, 598, 599, 600, 601, 602, 603, 604, 605, 606, 607, 608, 609, 610, 611, 612, 613, 614, 615, 616, 617, 618, 619, 620, 621, 622, 623, 624, 625, 626, 627, 628, 629, 630, 631, 632, 633, 634, 635, 636, 637, 638, 639, 640, 641, 642, 643, 644, 645, 646, 647, 648, 649, 650, 651, 652, 653, 654, 655, 656, 657, 658, 659, 660, 661, 662, 663, 664, 665, 666, 667, 668, 669, 670, 671, 672, 673, 674, 675, 676, 677, 678, 679, 680, 681, 682, 683, 684, 685, 686, 687, 688, 689, 690, 691, 692, 693, 694, 695, 696, 697, 698, 699, 700, 701, 702, 703, 704, 705, 706, 707, 708, 709, 710, 711, 712, 713, 714, 715, 716, 717, 718, 719, 720, 721, 722, 723, 724, 725, 726, 727, 728, 729, 730, 731, 732, 733, 734, 735, 736, 737, 738, 739, 740, 741, 742, 743, 744, 745, 746, 747, 748, 749, 750, 751, 752, 753, 754, 755, 756, 757, 758, 759, 760, 761, 762, 763, 764, 765, 766, 767, 768, 769, 770, 771, 772, 773, 774, 775, 776, 777, 778, 779, 780, 781, 782, 783, 784, 785, 786, 787, 788, 789, 790, 791, 792, 793, 794, 795, 796, 797, 798, 799, 800, 801, 802, 803, 804, 805, 806, 807, 808, 809, 810, 811, 812, 813, 814, 815, 816, 817, 818, 819, 820, 821, 822, 823, 824, 825, 826, 827, 828, 829, 830, 831, 832, 833, 834, 835, 836, 837, 838, 839, 840, 841, 842, 843, 844, 845, 846, 847, 848, 849, 850, 851, 852, 853, 854, 855, 856, 857, 858, 859, 860, 861, 862, 863, 864, 865, 866, 867, 868, 869, 870, 871, 872, 873, 874, 875, 876, 877, 878, 879, 880, 881, 882, 883, 884, 885, 886, 887, 888, 889, 890, 891, 892, 893, 894, 895, 896, 897, 898, 899, 900, 901, 902, 903, 904, 905, 906, 907, 908, 909, 910, 911, 912, 913, 914, 915, 916, 917, 918, 919, 920, 921, 922, 923, 924, 925, 926, 927, 928, 929, 930, 931, 932, 933, 934, 935, 936, 937, 938, 939, 940, 941, 942, 943, 944, 945, 946, 947, 948, 949, 950, 951, 952, 953, 954, 955, 956, 957, 958, 959, 960, 961, 962, 963, 964, 965, 966, 967, 968, 969, 970, 971, 972, 973, 974, 975, 976, 977, 978, 979, 980, 981, 982, 983, 984, 985, 986, 987, 988, 989, 990, 991, 992, 993, 994, 995, 996, 997, 998, 999, 1000.

3. KAPITOLA

KATEGORIE „OBJEKTIVNÍ“ A „SUBJEKTIVNÍ“

Stranické a státní dokumenty, určující linii našeho společenského vývoje, zdůrazňují nárůst subjektivního faktoru, vzrůstající úlohu subjektu v životě společnosti. Přitom však právě kategorie objektivní a subjektivní nejsou ani v teorii práva, ani v teorii právního vědomí zcela jasně vyřešeny. Spíše do řešení těchto otázek vstupuje i nadále jistá schematičnost.

Domnívám se, že vyřešit problematiku kategorií objektivní a subjektivní pro formování socialistického právního vědomí v naší společnosti je nezbytností. Nezbytností jednak proto, že teoretická nejasnost těchto kategorií vede k nejasnostem při určování metod právní výchovy a propagandy, jednak proto, že zformované socialistické právní vědomí napomáhá efektivní sociálně třídní regulaci společenských vztahů.

Marxisticko-leninští autoři — právníci — kteří se zamýšlejí nad společenskými vztahy a chováním lidí v nich, nad právním vědomím lidí, často při svých úvahách vycházejí z myšlenky K. Marxe, která se týká přeměny směny, tj. výrobního vztahu, ve vztah prodeje a koupě, tj. vztah právní: „... jeden majitel zboží jen z vůle druhého, tedy každý je jedním volným aktem jim oběma společným, si může přivlastnit cizí zboží tím, že zcizuje vlastní zboží. Musí se tedy navzájem uznávat za soukromé vlastníky. Tento právní vztah, jehož formou je smlouva — ať už opřená o zákon nebo ne — je volní vztah, v němž se odráží ekonomický vztah. Obsah tohoto právního nebo volního vztahu je dán ekonomickým vztahem samotným.“⁴⁶⁾

Uvedený citát slouží k rozvinutí dvou myšlenek: jednak myšlenky o tom, že ve společnosti existují vztahy nadstavbové, k nimž patří vztahy právní a dále existují vztahy materiální (ekonomické), to jsou vztahy ve výrobě; jednak myšlenky o tom, že právní vztah se stává formou společenského vztahu a společenský vztah, zejména vztah výrobní, je obsahem vztahu právního.

⁴⁶⁾ K. Marx: *Kapitál I*, SNPL, Praha 1953, str. 102.

Úvaha nad myšlenkou o obsahu a formě vztahu směřuje i k poznání poměru kategorií objektivní a subjektivní.

Dospíváme-li k závěru, že právní vztahy jsou formou společenských vztahů, přičemž společenské vztahy, zejména výrobní, jsou obsahem vztahů právních,⁴⁷⁾ pak nezbývá než dovodit, že efektivní regulace společenského vztahu — obsahu — si vynucuje určitou formu, která objektivně vyplývá z daných materiálních, politických a ideologických podmínek života společnosti, tj. která je jim adekvátní.

Poznání formy a obsahu vztahů navozuje i další myšlenky. Vede totiž k poznání toho, že společnost a společenské vztahy, a to i vztahy výrobní, chceme-li je regulovat právně, nelze zkoumat pouze jako objektivní materiální proces. Pokud tak činíme, je naše nazírání na společnost nazíráním schematickým.

V. I. Lenin, který se zamýšlel nad formami objektivního procesu, vytýčil dvě jeho formy: přírodu a cílevědomou lidskou činnost, jež se v procesu vývoje sjednocují.⁴⁸⁾ Ke dvěma stránkám objektivního procesu ve smyslu Leninovy poznámky se vyjadřuje P. V. Kopnin: „Toto sjednocení je přítomné každému aktu praktické činnosti, protože je to činnost cílevědomá a smyslově materiální... *Ve výsledcích praktické činnosti*, které můžeme v jistém smyslu nazvat objektivní formou subjektivního (ideje), *probíhá... úplné sjednocení subjektu a objektu*. Subjekt sám se zpředměťňuje, jeho ideje nabývají objektivní formy a stávají se nezávislými na vědomí a vůli subjektu... Výsledky praktické činnosti sjednocují člověka s přírodou, příroda se takzvaně polidštuje a člověk, jeho vlastnosti, rysy se zpředměťňují, získávají charakter předmětu, který se nachází mimo něj... Člověk v praktické činnosti reprodukuje přírodu na základě přírody samé. Tato reprodukce není jednoduchým opakováním přírodních těles, ale tvorbou a seberealizací člověka v přírodě.“⁴⁹⁾

Rozhodně nepopírám, že vývoj společnosti je objektivním materiálním procesem. Naopak, tento závěr považuji za podstatný a základní. I nutnost právní regulace společenských vztahů v socialistické společnosti je nutností objektivní. Již v předchozí kapitole jsem zmínila, že regulace společenských vztahů v moderních společnostech je dána objektivně, je vyvolána nutností zprostředkovanosti společenských vztahů právem a dalšími normativními systémy.

Ekonomické vztahy jsou ve společnosti, to znamená i v socialistické společnosti, vztahy determinující. Učení o podmiňujícím charakteru eko-

⁴⁷⁾ Obdobně viz V. Knapp: *Filosofické problémy socialistického práva*, Praha 1967, str. 29—30.

⁴⁸⁾ V. I. Lenin: *Spisy* sv. 38, SNPL, Praha 1960, str. 188—189.

⁴⁹⁾ P. V. Kopnin: *Dialektika ako logika a teória poznania*, Bratislava 1976, str. 389 až 390.

nomických vztahů ve společnosti je jednou ze základních tezí marxismu-leninismu. Lze dokonce napsat, že je to abeceda marxismu-leninismu. Ale abecedu marxismu-leninismu nelze ztotožnit s marxistickým učením celým, protože uvedený závěr by byl sám o sobě jednostranný a neúplný.

Společnost, chceme-li zkoumat právní vědomí, regulovat společenské vztahy právem, je třeba posuzovat i jako proces činností živých lidí, nadaných vědomím, lidí, kteří mají své potřeby, přání, zájmy, touhy a vášně. A nezapomínat, že právě tím, jak lidé myslí, jak dosahují svých potřeb, přání, zájmů, jak se naplňují jejich touhy, jak v procesu života působí jejich vášně, uskutečňují, realizují dějinný pohyb a přeměňují sebe samotné. „Vědomí člověka,“ jak píše V. I. Lenin, „odráží podstatu, substanci přírody, ale toto vědomí je současně vnější ve vztahu k přírodě (*nespadá s ní ihned ani prostě vjedno*).“⁵⁰⁾

Priznáme-li tedy platnost závěru, dovozujícímu, že ekonomické vztahy jsou ve společnosti determinující, rozhodně tím nevyjadřujeme, že jiné vztahy nejsou ve společnosti rozhodující či dokonce to, že pouze ekonomické vztahy jsou ve společnosti rozhodující.⁵¹⁾

Ještě jednou zdůrazňuji, že není pochyb o tom, že společenská základna, ekonomické vztahy a procesy jsou ve společnosti determinující, podmiňující. Zároveň upozorňuji i na to, že historie nejednou prokázala, že v určitých podmínkách a souvislostech se projevují jako důležitější nikoli vztahy a procesy ekonomické, ale vztahy a procesy politické. O této skutečnosti přesvědčuje i socialistická revoluce, která začíná převzetím politické moci proletariátem. Tvorba moci ekonomické, tvorba socialistických výrobních vztahů, je jedním z hlavních úkolů proletariátu po převzetí politické moci. Socialistické vztahy, a to i vztahy ekonomické, se dříve než reálnou skutečností staly cílem. Jejich model se nejprve vytvořil v hlavách lidí, prošel vědomím lidí, kteří v procesu socialistické výstavby realizují svůj cíl.

Zkoumáme-li právní vědomí, jeho vliv na regulaci společenských vztahů, jeho vliv na tvorbu práva a realizaci práva, zjišťujeme, že zákonitosti společenského vývoje nelze odloučit od jejich reálných nositelů, od reálných společenských subjektů. Zjišťujeme, že neexistuje jev, který bychom mohli označit za jev *pouze* ekonomický, *pouze* politický, *pouze* právní apod. Spíše lze napsat, že existuje politický, ekonomický, právní atd. aspekt všech jevů, objektů, procesů.⁵²⁾

V předchozí kapitole jsem se pokusila dokázat, že vlastnictví je kategorií ekonomickou a kategorií právní. Na vlastnictví tedy můžeme pohlížet

⁵⁰⁾ V. I. Lenin: *Spisy* sv. 38, str. 188 (podtrhla autorka).

⁵¹⁾ K tomu viz známý Engelsův dopis Starkenburgovi. K. Marx, B. Engels: *Vybrané spisy* sv. II, Praha 1950, str. 530.

⁵²⁾ Obdobně viz F. Zich: *Sociální procesy*, Svoboda, Praha 1986, str. 32—34.

z několika aspektů. Právě na vlastnictví se pokusím i v této kapitole vysvětlit naznačené otázky.

Rovněž jsem již uvedla geniální myšlenku K. Marxe z Úvodu *Ke kritice politické ekonomie*: „Všechna výroba je přivlastňování předmětů přírody ... uvnitř určité společenské formy a jejím prostřednictvím. V tomto smyslu je tautologií říci, že vlastnictví (přivlastňování) je podmínkou výroby ... nejde mluvit o žádné výrobě a o žádné společnosti tam, kde neexistuje žádná forma vlastnictví, to je tautologie. Přivlastňování, které si nic nepřivlastňuje, je *contradictio in subjecto* ...“⁵³⁾

V dalších svých pracích ukázal K. Marx, jak se s rozvojem jednotlivých historických společenských formací rozvíjel i obsah vlastnictví. V rodové společnosti byl obsahem vlastnictví pouze poměr pracujícího člověka k podmínkám výroby.⁵⁴⁾ Tedy vlastnictví má v tomto vývojovém období pouze sociální, ale ještě nikoli politický obsah. S vývojem výrobních sil a dělby práce narůstá politický obsah vlastnictví a vlastnictví je i spojováno stále těsněji s odměnou (důchodem), způsobem směny, spotřeby apod.

Zejména my, právníci, si uvědomujeme, že vlastnictví jako kvalitativně diferencovaný poměr člověka ke světu, je vždy *zprostředkováno vědomím*. UVědomujeme si však i to, že jeho skutečná — předmětná — existence především na vědomí nikdy nestojí. Vlastnictví je uskutečňováno ekonomickými poměry. Pokud je chováním vědomým, to znamená, že je zaručené a proklamované v právních předpisech, jde vždy v té či oné míře o *vědomé jednání lidí k určitým ekonomickým poměrům*. Tak vlastnictví konečkonců vystupuje z těchto svých jednotlivých *aspektů* jako *opakovaná objektivní i subjektivní produkce poměru člověka ke světu lidí a ke světu přírody*.

Právě v těchto úvahách vystupuje řešení problematiky subjektivního a objektivního.

V socialismu neztrácí ekonomické vztahy determinující význam a úlohu. Společenské vědomí i nadále má v tomto procesu svůj předchozí charakter a nadále je podmiňuje materiální bytí společnosti. Stává se však v procesu společenskohistorického vývoje rozhodujícím faktorem.⁵⁵⁾

⁵³⁾ K. Marx, B. Engels: *Spisy* sv. 13, SNPL, Praha 1963, str. 663.

⁵⁴⁾ Vlastnictví jako předpoklad výroby „... předpokládá určité jsoucno individua jakožto člena nějakého kmenového společenství nebo společenství vůbec ...“ K. Marx: *Rukopisy „Grundrisse“*, sv. II, Svoboda, Praha 1974, str. 104.

⁵⁵⁾ Dokonce, dochází-li k chybné regulaci či k chybnému řízení společnosti, hrají regulátory výraznou roli. Nesprávnost regulace či řízení se zpravidla projeví po delší době. To znamená, že *ekonomická nutnost se v poslední instanci konečkonců prosadí*. Ale zároveň nesprávný subjektivní zásah umocní problémy společnosti a navíc nesprávná forma, použitá k regulaci či k řízení, podstatným způsobem ovlivní obsah společenských vztahů. Nesprávný subjektivní zásah, zejména v případě výrobních vztahů, ovlivní negativně vývoj výrobních sil a negativně ovlivní i vývoj (formování) vědomí lidí. To vše pochopitelně oddálí dosažení stanoveného společenského cíle.

Docházíme tedy k poznání dvou relativně samostatných stránek společenského vývoje, které jsou navzájem k sobě v určitém zákonitém poměru. Obě tyto stránky mají každá své vlastní relativně samostatné kritérium důležitosti a podstatnosti.

Ke společnosti jednak přistupujeme jako k přírodně historickému procesu, podléhajícímu zákonitostem, „které nejen nezávisí na vůli, vědomí a úmyslech lidí, nýbrž naopak samy vůli, vědomí a úmysly lidí určují“.⁵⁶⁾ Zde se nám jeví společenské bytí jako primární ve vztahu ke společenskému vědomí. Ekonomika je z tohoto hlediska základnou, určující strukturu všech společenských vztahů.⁵⁷⁾

Ke společnosti přistupujeme jako k procesu, jenž je v určité míře uskutečňován uvědomělým jednáním lidí. Společenskou praxi, realitu, zkoumáme jako uvědomělou činnost lidí. Jako uvědomělou činnost lidí, žijících v určitých podmínkách a tyto podmínky přetvářejících. V uvědomělé činnosti lidí hledáme uskutečnění zákonitostí společenského vývoje. Zajímá nás působení subjektů, jednotlivců, kolektivů, institucí, organizací a společnosti jako celku, působení subjektů, kteří jsou nadáni vůli a vědomím, na reálné existenční podmínky, na objekt.⁵⁸⁾

Společnost lze sledovat: a) jako zákonitý společenský vývoj, jako přírodně historický proces; b) jako v určité míře uvědomělé jednání lidí.

Na společenský vývoj lze nazírat jako na zákonitý proces bez zvláštního zřetele na to, že je a jak je uskutečňován současně a v určité míře uvědomělou činností lidí. Na společenský pohyb tak nazíráme jako na objektivní proces. Ale tento objektivní proces pak v sobě zahrnuje nejenom ekonomiku jako základnu společnosti, nejenom výrobní vztahy, ale zkoumáme-li společnost v jejím pohybu a v jejím celku — což je základem materialistické dialektiky — zahrnuje v sobě zákonitý společenský pohyb jak hospodářský, tak politický život, duchovní sféru, tj. i proces společenského poznání, proces tvorby právního vědomí, právní kulturu, tvorbu právních norem i jejich realizaci atd. Přitom poměr jednotlivých sfér života společnosti je třeba z tohoto aspektu zkoumat tak, aby bylo možno určit stupeň jejich vzájemné závislosti a určenosti.

Uvedená tvrzení lze ilustrovat takto: politika je např. vždy do jisté míry řešením poměru mezi třídami; řečeno slovy Leninovými, „je koncentrovanou ekonomikou“. To znamená, že je podmíněna alespoň částečným poznáním výrobních vztahů, existujících ve společnosti, a zároveň

⁵⁶⁾ K. Marx: *Kapitál*, díl I, SNPL, Praha 1953, str. 29.

⁵⁷⁾ Toto hledisko umožnilo vznik marxistické vědy o společnosti.

⁵⁸⁾ K tomu viz blíže J. Mužík: *Subjekt a objekt*, Praha 1964, str. 54 a násl.

Zkoumáme-li společnost z tohoto hlediska, musíme vždy znovu rozlišovat, co je objektem a kdo je subjektem, vážit a hodnotit vzájemný poměr subjektu a objektu, možnosti a síly subjektu ke změně objektu.

je i odvislá od společenského vědomí, zejména pak třídního vědomí panující třídy ve společnosti (které vzniká jako odraz materiálního bytí). Právní vědomí je koneckonců odrazem společenského bytí „v hlavách“ lidí, zároveň je i odrazem práva a jeho schopnosti regulovat společenské vztahy. Prostupují je další formy společenského vědomí a tak ovlivňují jeho zformování. Právo, jako sociálně třídní regulátor chování lidí ve společnosti, je závislé na poznání těchto vztahů, ale jako nástroj panující třídy, sloužící k ochraně a prosazení jejího zájmu ve společnosti, je i odvislé od poznání politiky, politických procesů a trendu jejich vývoje. Tím jsem ovšem neřekla, že politika, nazíráme-li na ni jako na součást zákonitého vývoje společenského procesu, není objektivním zákonitým procesem, že právní vědomí není objektivním jevem. A právo, které je vytvářeno vědomím lidí, rovněž nepřestává být zákonitým, objektivním společenským jevem.⁵⁹⁾ Zkoumáme-li totiž společenský život z hlediska zákonitého společenského vývoje jako přírodně historický proces, vystupují jevy společenského života vždy jako objekt, vystupují jako objekt našeho zkoumání. Potom musíme ale zároveň odlišit odraz, tj. poznání společenských procesů, od vlastního procesu poznání, tj. mechanismu, který poznání zprostředkuje. Ve zkratce lze napsat, že je potřebné dbát toho, aby byly odlišeny a přísně respektovány meze základní gnoseologické otázky.

Na společenský pohyb lze ale nazírat i jako na v určité míře uvědomělé jednání lidí. Tedy jednání společenských subjektů v určitém prostředí, určujícím jejich život, jejich chování a vůli. Prostředí, ve kterém subjekt žije, se tak přeměňuje nejenom v objekt jeho poznání, ale i v objekt jeho přetváření. V případě tohoto přístupu ke společenskému pohybu je si třeba uvědomit, že prostředí, v němž lidé žijí, je sice vytvářeno podmínkami a vlivy přírodními a ekonomickými, ale také podmínkami politickými, ideologickými, právními, rodinnými a jinými. Přitom jsou to lidé, kteří na změnu podmínek, v nichž žijí, činně působí. Dochází tak k *dialektickému poměru* mezi lidmi — *společenskými subjekty* — a *prostředím*, v němž žijí. A tak jsou *určovány* a také *realizovány* všechny *cíle životní zkušenosti*.

Nazírání na společnost a její vývoj jako na zákonitý společenský proces je nazíráním základním; umožňuje zkoumat a poznávat objektivní zákonitosti společenského dějinného procesu. Hledisko druhé, tedy nazírání na společenský vývoj jako na v té či oné míře uvědomělé jednání lidí, je rovněž důležité a není možné je opomíjet, zejména ve společenských

⁵⁹⁾ Je však třeba si uvědomit, že objektivní není totéž jako materiální. V tomto směru napsal V. I. Lenin: „...myšlenka i hmota jsou skutečné, tj. ...existují... Ale nazvat myšlenku materiální, znamená učinit chybný krok k směšování materialismu s idealismem.“ V. I. Lenin: *Spisy* sv. 14, SNPL, Praha 1957, str. 258.

vědách. Umožňuje zkoumat, jak lidé zákonitosti společenského vývoje poznávají, jak se jim podřizují a jak je ve své praktické činnosti využívají.

Formujeme-li socialistické právní vědomí, musíme si zároveň uvědomit, že na společenský vývoj nelze pohlížet jako na živelný proces realizace neměnných a nepřekonatelných historických tendencí. Právní vědomí formujeme proto, aby se lidé ve společnosti především chovali po právu. Pomocí práva — nástroje společenského řízení a sociálně třídní regulace společenských vztahů — se totiž realizují cíle stanovené v programu dalšího vývoje. Kdybychom chápali společenský vývoj jako živelný proces, staly by se pro nás programy a cíle a úsilí o jejich realizaci zbytečné a nesmyslné.

Zároveň je třeba si i uvědomit, že právo, má-li být vhodným regulátorem společenských vztahů, musí brát zřetel na oba shora uvedené přístupy ke společnosti. Přesněji: musí první přístup transformovat přes druhý do sebe, neboť jenom tak lze vytvořit právo, které poslouží jako efektivní regulátor společenských vztahů.

Úvahy o kategoriích „objektivní“ a „subjektivní“ při formování socialistického právního vědomí, lze uzavřít konstatováním, že

a) marxismus-leninismus se svým materialistickým pojetím společenského vývoje není ani ekonomickým pojetím dějin, a dokonce není ani učením o rozhodujícím významu ekonomického faktoru ve vývoji společnosti;

b) marxismus-leninismus chápe vývoj společnosti jako proces lidské činnosti v určitých přírodních a společenských podmínkách. Člověk je bytost tvůrčí, je nadán aktivitou. Při jednání se řídí plány, uskutečňuje své úmysly; všechny své plány, úmysly a cíle člověk uskutečňuje prací;

c) prací, člověk žijící v určitých přírodně historických podmínkách, přetváří svět, vnáší do vnější přírody své úmysly, svou vůli, své vědomí, produkuje společenské vztahy a reguluje je. To vše při respektování a využití podmínek, v nichž žije, v souladu se svými záměry a cíli.

A právě v tomto procesu působení člověka na přírodu a společnost spočívá veškerá dialektika subjektu a objektu a právě v tomto procesu se přeměňuje subjektivní v objektivní a objektivní v subjektivní.

Zformované právní vědomí, které ve společnosti působí na základě poznané společenské reality v souladu s našimi úmysly a cíli, vystupuje v těchto souvislostech jako síla schopná „přetvářet svět“ a jako subjektivní a zároveň objektivní faktor, schopný žádoucí regulace společenských vztahů, souladné se sociálně třídními řídicími záměry.

ZÁVĚR

Socialistická společnost je společností i nadále třídně diferencovanou. Pro sociální postavení lidí ve společnosti i v socialismu zůstává rozhodující jejich postavení ve výrobně ekonomických procesech.

Třídy, jež v socialismu existují, lze označit za relativně samostatné sociální systémy, vyznačující se relativní stabilitou a trvalostí. Zároveň je však těmto systémům vlastní i vnitřní strukturovanost. Stejně tak jako nelze přehlédnout vnitřní strukturovanost tříd, nelze přehlédnout ani fakt, že příslušníci třídy nevystupují v praxi vždy stejným způsobem. K jejich úplné integraci dochází zpravidla ve vypjatých historických a sociálních podmínkách, jež mají revoluční charakter. Chování příslušníků jedné třídy v běžných situacích však zcela integrované není. Vnitřní struktura třídy je totiž složitá. Členění jejích prvků je značně komplikované, a to zejména z hlediska dialektiky vzájemných vztahů.

Formujeme-li socialistické právní vědomí, musíme vycházet ze závěru, že právní vědomí společnosti netvoří pouhý souhrn právních vědomí tříd. A také ze závěru, že právní vědomí tříd není tvořeno jen pouhým souhrnem právních vědomí jedinců. Nesmíme opomíjet skutečnost, že právní vědomí sociálních skupin tvoří v rámci třídy relativně samostatné sociální útvary. Tyto relativně samostatné sociální útvary jsou koneckonců podřízeny vědomí třídy jako celku; tento závěr se týká i ostatních forem vědomí. V mnoha ohledech však právní vědomí relativně samostatného sociálního útvaru vystupuje jako autonomní celek.

V důsledku dynamického vývoje socialistické společnosti nabývají procesy sblížování tříd a sociálních skupin, založené na dynamickém rozvoji výrobních sil, nebývalé akcelerace. Tyto procesy jsou však provázány i procesy dalšími: za prvé, relativně samostatné sociální útvary nižšího stupně obecnosti a rozsahu překračují rámec třídy jako celku; často i vědomí těchto relativně samostatných sociálních útvarů překračuje rámec třídy. Za druhé, jedinec není příslušníkem pouze jedné sociální skupiny. Naopak je příslušníkem několika sociálních skupin. Vědomí každé ze skupin, v nichž žije, pracuje, pohybuje se, na něho působí. Při tomto působení se mění akcent, praktická adekvátnost vazby na tu či onu skupinu. Vlivy se navzájem prolínají a formují vědomí jedince. Přes

vědomí jedince jsou i vlivy jedné skupiny přenášeny do druhých skupin, jichž je jedinec příslušníkem. Za třetí, každá sociální skupina, ať již je vnitřní částí třídy nebo přesahuje její rámec, vzniká i proto, aby se „oddělila od ostatních“ skupin. Usiluje o relativní autonomii, vlastní instituci a je nositelem protikladu mezi skupinovým, třídním či společenským zájmem.⁶⁰⁾ Je nositelem i protikladu mezi skupinovým, třídním či společenským vědomím, to znamená i vědomím právním.

Autonomizace skupin ve společnosti je vážným sociálním problémem. Zájmy skupin jsou pro jedince zdánlivě zřetelnější, pochopitelnější než zájmy třídy či společnosti. Bezprostředněji se identifikují s individuálními zájmy. Každodenní praktická zkušenost ovlivňuje formování skupinového vědomí, skupinových norem a tvorbu skupinových hodnot.

Skupiny ve společnosti vznikají a fungují na objektivním základě společenské činnosti lidí. Při opakování společenských aktivit sílí vztahy uvnitř skupiny i vztahy skupiny ke skupinám dalším. Tendence sociálních skupin k autonomizaci vyvolává snahu skupiny o institucionalizaci. Ta zahrnuje i snahu o vytvoření jisté organizace, směřující k zabezpečení zájmů skupiny. V praxi sledujeme různé formy takové institucionalizace, počínaje projevem jednoduché symboliky, vyjadřující souvislost až po vytvoření skupinové „reprezentace“, již známe z podoby různých „klik“, nátlakových skupin atd. Skupinová institucionalizace může pak relativně efektivně prosazovat a hájit skupinové zájmy. Svou činností, zpravidla v neprospěch třídních a společenských zájmů, posiluje integritu skupiny. „Tendence k autonomizaci skupin má za následek částečné rozdrobení i určité projevy individualizace způsobu života lidí. Převládne-li, ztrácí se z jednání lidí syntetizující orientace, sjednocující motiv. ... Z obecného pohledu je uvedená tendence k autonomizaci skupin fakticky projevem vnitřní rozpornosti vývoje socialistické společnosti, rozporem mezi procesy diferenciací a integrace, jež probíhají současně v každé společnosti.“⁶¹⁾

Problém autonomizace skupin, fakt, že skupinové zájmy se bezprostředněji identifikují se zájmy individuálními, provázejí v mnoha případech takové jevy, jako jsou deformace třídního vědomí, povyšování individuálních a skupinových zájmů nad třídní a společenské, byrokratické instituce, vznik nátlakových skupin apod. Ve svých důsledcích mohou tyto negativní jevy vést k deformovanému chápání stanovených společenských cílů, k oslabení společenských řídicích záměrů a ke snížení jejich efektivity.

Tyto tendence jsou koneckonců odrazem společenského bytí, odrazem

⁶⁰⁾ K tomu viz blíže F. Zich: *Sociální procesy*, Svoboda, Praha 1986, str. 143 a násl.

⁶¹⁾ F. Zich: *Sociální procesy*, str. 144—145.

vývoje výrobních sil a výrobních vztahů. Je nepochybné, že vývoj socialistické společnosti přináší sblížení tříd a sociálních skupin. Vedle těchto homogenizačních jevů se však v naší společnosti i nadále prosazují tendence diferenciatní. Jejich kvalita, ve srovnání s předchozími obdobími, je odlišná. Jsou však i nadále výsledkem a zároveň i zdrojem vážných sociálních rozporů.

Komunistická strana jako vedoucí síla socialistické společnosti, jako její předvoj a zároveň součást působí prostřednictvím všech forem politické a ideologické činnosti na integraci společnosti. Je vyzbrojena politickou zkušeností a vědeckou teorií. Čelí diferenciatním tendencím ve společnosti tak, že posiluje objektivně probíhající integrační procesy, jež vyplývají z ekonomického základu společnosti. Jako vyspělá specifická sociální skupina naší společnosti má komunistická strana všechny předpoklady k překonání partikulárních zájmů a k prosazení kolektivismu v nejširším jeho pojetí.

Je to komunistická strana, která, počínaje XIV. sjezdem KSČ, zdůrazňuje nutnost formovat socialistické právní vědomí. I to je součást integračního působení, posilování objektivně probíhajících integračních procesů v naší společnosti.

Formovat socialistické právní vědomí znamená především vést jedince a kolektivy k tomu, aby se chovali po právu. To ve svých důsledcích napomáhá k dodržování socialistické zákonnosti v naší společnosti, k posilování jejího právního pořádku.

Právo, se svou sjednocující úlohou ve společnosti, reguluje, pokud jsou jeho normy dodržovány, chování jedinců a skupin ve společenských vztazích tak, že v nich prosazuje společenský zájem. Zároveň právo nepřestává respektovat oprávněné zájmy jedinců a kolektivů.

Zformované socialistické právní vědomí se svým normativním charakterem hraje ve společnosti výraznou integrační roli. Chování jedinců a skupin po právu omezuje možnost prosazení parciálních zájmů nad zájmy třídní a společenské. Vzhledem k tomu, že právo reguluje společenské vztahy, v nichž směřujeme k dosažení stanovených cílů, má zformované socialistické právní vědomí i schopnost přiblížit stanovené cíle jedincům a skupinám, identifikovat je a zároveň i identifikovat společenské zájmy. Tak jedinci a skupiny mohou dospět k pochopení společenských záměrů, k pochopení společenského vývoje a z tohoto hlediska i ke schopnosti angažovat se za prosazení společenských zájmů a za dosažení společenských cílů.

Uvědomění si společenských zájmů je neobyčejně důležité. Zájem je ve své podstatě jednak vědomým zaměřením jedince, skupiny či společnosti k určité činnosti, která sleduje dosažení stanoveného cíle, jednak jako subjekt-objektová kategorie je zájem produktem dialektického po-

měru člověka-myslicí bytosti, nadané vůlí a sociální struktury, v níž člověk žije a jedná.

Zájem v socialismu, jako projev lidské aktivity a projev zaměření této aktivity, není tedy vnějším, objektivně samostatným faktorem. Ve skutečnosti je zprostředkujícím článkem, přes který lze působit na člověka jako na subjekt poznání i jako na objekt a subjekt řízení.

Nejde o to, že jedinec či skupina se zřekne svých zájmů a obětuje vše pro budoucnost společnosti. Naopak, jde o to, aby člověk spojil své zájmy se zájmy společnosti a pro společnost, a tím i pro sebe rozvíjel své schopnosti. To je také cílem výchovy uvědomělého socialistického člověka: vytvořit situaci, kdy vědomí se stane silou, o kterou se lze při budování socialistické společnosti opřít a se kterou lze počítat.